

Т. Вінцовський (Одеса)

ОРГАНІЗАЦІЯ СИСТЕМИ ПРОПАГАНДИ ОУН НА ТЕРИТОРІЇ ТРАНСІСТРІЇ

Вивчення історії Організації Українських Націоналістів у період Другої світової війни вже давно приковує увагу дослідників. Тим чи іншим аспектам їхньої діяльності присвячені тисячі праць як вітчизняних, так і зарубіжних дослідників. У своїх роботах вони звертають увагу передусім на геополітичні, ідеологічні, військові, дипломатичні складові існування ОУН. Відповідно менша частина наукових розвідок торкається не таких помітних, на перший погляд, але попри те, важливих сторінок боротьби прихильників самостійності України як пропагандистська діяльність в умовах ворожої окупації. Додатково актуалізує проблему сам факт того, що розвиток підпільної мережі самостійницького руху на теренах Трансїстрії і до сьогоднішнього дня перебуває, по суті, на маргінесі наукового інтересу як в Україні, так і в Румунії, про що свідчить практично тотальна відсутність публікацій, безпосередньо направлених на вивчення зазначеної проблеми. Відтак, висловлюю сподівання, що й перспективи створення комплексного уявлення про розгортання як підпільної мережі ОУН, так і її пропагандистської діяльності доповнять загальну картину ролі цієї організації в подіях Другої світової війни на українських землях.

Чи варто в такій ситуації наголошувати, що в історіографічній спадщині можна відшукати лише поодинокі згадки щодо даного аспекту. Прикметно, що радянські історики традиційно пов'язували будь-які кроки ОУН з гітлерівською Німеччиною, стверджуючи, що «німці й слухняні їм ОУНівці ведуть серед населення Трансїстрії антирумунську пропаганду, агітують місцевих жителів, щоб вони самі звертались у відповідні інстанції з проханням про заміну румунської адміністрації німецькою»¹.

Відомий український діаспорний історик А. Жуковський, натомість, звертає увагу на те, що «румунська влада не дала ніякої можливості для українського організованого життя». Зате сприяли російським білогвардійцям у Трансїстрії, дозволяли приїздити сюди з Румунії і еміграції російських діячів, переважно з угруповання НТС. Численні заборони на всякого роду зібрання, поширення інформації, публікації, співання пісень, богослужіння українською мовою викликали спротив населення, і «губернатор Трансїстрії дав наказ префектам і поліції, щоб вони боролись не тільки проти комуністичної агітації, але й проти українського визвольного руху»², – робить висновок історик.

Разом з тим, така мозаїчна картина не тільки не дає чіткого уявлення про методи діяльності підпільників у Забужжі, але й вимагає копіткої роботи з дже-

релами для ґрунтовнішого вивчення питання. Таку можливість дають архівосховища Одеси і Бухареста, які зберігають різноманітні документи українських органів влади, жандармерії, поліції, розвідувальних служб, що частково проливають світло на питання, які нас цікавлять.

Одне з перших інформаційних повідомлень румунської поліції, присвячене українському визвольному руху, датоване 13 листопада 1941 р., засвідчує, що ОУН (*тут і далі не завжди румуни розділяли бандерівців і мельниківців – Авт.*) постановила не вживати слово Трансністрія, мотивуючи тим, що українці не хочуть визнавати цей термін³. Найчастіше використовували слово Забужжя, демонструючи таким чином незгоду з приєднанням цих територій до Румунії. З цього часу й надалі головним гаслом підпільників стає ідея створення Української незалежної держави, інтенсивна пропаганда якої велася переважно серед місцевої інтелігенції за допомогою радіостанції з Вінниці та газети «Вісті з Вінниці»⁴. На початку 1942 р. до центрів пропагандистського впливу на Трансністрію додаються Проскурів й Жмеринка. Інспекторат жандармерії Румунії фіксує проникнення більшої, аніж раніше, кількості агітаційного матеріалу, який був знайдений у північних повітах – Могилівському, Тульчинському, і Ямпільському, потрапивши сюди з Північної Буковини. Очевидно, що мова йшла про ідентичну літературу бандерівської ОУН, в якій критикувались румунські державні органи влади, зважаючи на прийняття ними репресивних заходів проти місцевого українського населення. А також містилися заклики боротися проти незаконної окупації зазначених територій, що вважались складовою частиною майбутньої «Великої України»⁵.

Активізація роботи на початку 1942 р. якраз і була викликана необхідністю відновити втрачені, через масові арешти восени 1941 р., оунівцями позиції. І якщо за словами Є. Стахіва у рейхскомісаріаті Україна реорганізація сил, зміна тактики та внесення нових елементів у програму, здійснювану у той час, передбачала відхід від читалень «Просвіти», аматорських гуртків та видання легальних газет задля переведення у підпілля всієї мережі ОУН⁶, то у Трансністрії зазначені елементи агітаційно-організаційної роботи не втратили свого значення. Це пояснюється переважанням людей розумової праці, службовців, студентів серед тих категорій населення краю, на яких була направлена діяльність ОУН, і, можливо, більш сприятливими умовами в румунській зоні окупації у порівнянні з німецькою. Для прикладу, в Одесі місцеві самостійники у програму своїх дій включили наступні пункти:

1) заснування в Одесі української школи для виховання молоді в дусі українського націоналізму (*так у тексті – Авт.*);

2) організація українського театру;

3) видання української преси.

Румунські спецслужби трактували ці заходи як такі, що направлені винятково на проповідання «сепаратистських ідей». До них додавали:

4) розповсюдження всіляких чуток про військовий потенціал Румунії;

5) боротьбу проти румунської пропаганди в Трансністрії тощо⁷.

Іншою формою донесення до місцевого населення власних ідей стали маніфести, нелегально розповсюджені оунівцями. Так, інспектор жандармерії Трансністрії полковник Є. Броштяну в повідомленні від 19 квітня 1942 р. зазначає, що в С. Чечельник Балтського повіту було знайдено три маніфести, написані на маленьких клаптиках паперу каучуковими літерами, які вміщують пропаганду українського іредентизму. Вони дійсно були мізерними, кожне з яких складалося з трьох коротких речень, однак схожих за змістом та інтонацією. Наведемо одне з них: «Румуни нас грабують, вбивають та налаштовують проти німців. Виженемо їх з України. А ви німці, допоможіть нам вигнати румун та вбити комуністів та жидів»⁸.

Щоправда, в маніфестах, прокламаціях, брошурах тощо, які з'явилися пізніше, посилянь на прихильність до німців не було. Натомість, мова йшла про те, що всі українці повинні об'єднатися задля створення незалежної України без німців і будь-яких загарбників⁹. Можна припустити, що даний матеріал розповсюджувався мельниківцями і бандерівцями, а отже, мала місце різна оцінка стратегії і ситуації в регіоні.

Варто відзначити доволі різноманітний набір пропагандистської літератури. Серед них знаходилися, окрім традиційних маніфестів з закликами до створення незалежної України, листи з символікою держави, патріотичними поемами, заповідями українського націоналіста, брошури з такими назвами: «Марш української армії», «Тарас Шевченко», «Свято української книги», «Історія української культури», «Кобзар»¹⁰. Помітно, що відповідний добір друкованої продукції повинен був здійснювати націоналістичну агітацію посередництвом агітації патріотичної, а значить більш зрозумілої «наддніпрянцям».

Як зазначалося вище, одним з помітних елементів ідеологічного україно-румунського протистояння стало намагання з боку ОУН продемонструвати недолугість свого супротивника. Смісловим наповненням такої тактики були наступні положення:

- стан румунської культури на вкрай низькому рівні;
- місцева адміністрація працює з проявом грубості й часто бере хабарі;
- румунська влада здійснює економічний визиск українського населення, що проявляється у забезпеченні тільки румунського населення, війська, та зростанні спекуляції завдяки останнім¹¹;
- все що становить якусь цінність вивозиться з Трансністрії до Румунії;
- моральний стан румунських службовців і військових на низькому рівні, оскільки вони живуть з українками¹²;
- румунське панування в Трансністрії не довговічне, і Україна незабаром стане незалежною.

Неординарним методом пропагандистської роботи було використання етнографічних і фольклорних складових повсякденного життя, які, здавалося б, раніше не могли відігравати помітної ролі. В інформаційному повідомленні від 4 серпня 1942 р. командир жандармського легіону м. Голта капітан І. Фетекеу виділяє, поряд з уже відомими видами агітації, зростання використання національних костюмів не тільки в свята, але і в будні дні усіма категоріями громадян –

«з'являються ніби з-під землі костюми, сорочки з вишитими українськими національними сюжетами та символікою України»¹³.

В Очаківському повіті зафіксовано, що більшість українського населення при зустрічах між собою, вітаючи один одного, кажуть: «Добрий день, – ім'я, – хай живе український народ», «Хай живе Україна», таким чином прагнучи підтримувати національний дух»¹⁴. Характерно, що такі випадки були притаманними лише для Миколаївщини з обох боків Південного Бугу, в тому числі у німецькій зоні окупації. Елементами виявлення національних почуттів стали також танці, пісні, вірші, казки про богатирів – захисників своєї землі, використання значків, прапорів, портретів борців за визволення, передусім Т. Шевченка і С. Петлюри¹⁵.

Восени 1942 р., очевидно, відбулися зміни в системі пропаганди оунівців. Регіональний інспекторат поліції Кишинєва повідомляв, що головна ставка робиться на священнослужителів. Пояснюється це тим, що ОУН не має достатньо молоді, на яку можна було б покласти в роботі. Зрозуміло, що йшлося про місцеву молодь, яка виховувалась за інших обставин і не з таким ентузіазмом вітала націоналістичні ідеї. А священники, натомість, володіють більш високою культурою спілкування, вагомими важелями впливу на людей. Та найголовніше, що вони, як представники старшого покоління, за часів більшовицької влади зберегли ідею національного відродження України. Стверджувалося, що одним з ініціаторів такої системи організації пропаганди був новий керівник бандерівського підпілля Трансністрії, професор (без вказання прізвища), який живе у Кам'янці-Подільському¹⁶.

Зрештою, така активність самостійницького підпілля, що природно, викликала щораз прискіпливішу увагу до себе з боку румунської влади. Остання була змушена ретельно вивчити свого супротивника і виділити складові частини його функціонування. З цією метою у 1942 р. з'являється розгорнуте повідомлення про особливості діяльності та спрямованості руху українського іредентизму, лівову частку в якому займала оцінка методів і наслідків пропагандистської роботи. Отже, було виділено такі методи впливу:

- 1) живе спілкування з людьми;
- 2) за допомогою преси, яка представлена 38 газетами, що друкуються за Бугом та привозяться підпільно або через пошту в Трансністрію і розповсюджуються з рук у руки;
- 3) за допомогою літератури самостійницького характеру, до якої належать біографії відомих українців, націоналістична література, журнали, листівки, декларації як бандерівського, так і мельниківського походження;
- 4) використання приїжджих з рейхскомісаріату емісарів під виглядом художників, іконописців, типографістів, театральних груп, журналістів, студентів, виладачів;
- 5) шляхом домашніх зустрічей на хрестинах, весіллях, днях народження, вечорницях з використанням пісень, віршів, танців, історичними розповідями старших людей, направлених на розвиток національної свідомості;
- 6) за допомогою священників, яких визнано найбільш полум'яними українськими пропагандистами.

Окрім них цю роботу здійснювали теж, в основному, службовці, прийняті на роботу в адміністрацію, на залізницю, пошту, перекладачами, телефоністами і т.д.¹⁷.

Варто підкреслити й інше спостереження: що українське населення не розуміється на різниці в ідеології ОУН(б) і ОУН(м), тому однаково сприймає кожну з них і головний пункт – ідею Української держави. Самі румунські каральні органи, хоч і намагалися з'ясувати вищезазначену різницю, проте безпосередньо в практичній агітаційній роботі ОУН її не вбачали¹⁸, що, на нашу думку, свідчить про схожість чи ідентичність моделей систем впливу бандерівців і мельниківців у Трансністрії.

У цьому ж документі неодноразово стверджувалося, що націоналістична пропаганда знаходить сприятливе підґрунтя, оскільки співпадає з прагненням до національного самоствердження з метою створення Української незалежної держави. До руху активно залучається молодь, навіть «колишні комсомольці, а тепер організація молодих петлюрівців», національна свідомість яких тепер вища, ніж ще півроку до того, а значить несе серйозну загрозу новому режиму»¹⁹. Цікаво, що долю заслуги в цьому процесі румуни приписували німецькій окупаційній владі. На їх думку, вони сприяли ствердженню української національної ідеї на даній території тим фактом, що усунули радянський режим. Як доказ наводилися приклади, коли німців українці зустрічали з радістю, плакатами, на яких разом зі свастикою в націонал-соціалістичних кольорах були зображені герб та прапор майбутньої Української держави, а вивіски радянських громадських закладів було одразу змінено на інші, виконані в національних традиціях²⁰.

Гадаємо, що викладені вище міркування можуть привести до наступних висновків. Разом з окупацією українських земель румунськими військами обидві ОУН не лише розгорнули в даному регіоні свою діяльність, але й створили доволі ефективну систему пропаганди, направлену на залучення до співпраці місцевого населення. Враховуючи специфіку перебування Південно-Західної України в складі СРСР, що супроводжувалося масовими репресіями й ідеологічною обробкою, самостійники намагалися пристосувати власні гасла до відмінних від Західної України умов. Задля цього розповсюдження притаманних націоналістам ідей перемешувалось із заходами, спрямованими на стимулювання почуття національної гордості й патріотизму. Увесь комплекс здійснюваної роботи передбачав:

- 1) сповідування гасла створення самостійної соборної України;
- 2) виставлення Румунії в непривабливому вигляді;
- 3) переконання про тимчасовість окупації шляхом особистих зустрічей і розмов під час вечорниць, похоронів, днів народження, церковної служби, весіль тощо;
- 4) розповсюдження спеціально підібраної друкованої продукції, театральних вистав, освітньої діяльності й навіть використання національних зовнішніх атрибутів (одяг, привітання, танці, співи, символіка тощо).

Документи румунських каральних органів свідчать про ефективність такої роботи й загалом оунівської пропаганди в Трансністрії протягом 1941–1942 рр.

¹ Левит И.Э. Участие фашистской Румынии в агрессии против СССР. – Кишинев, 1981. – С. 254.

² Жуковський А. Українські землі під румунською окупацією в часі Другої світової війни: Північна Буковина, частина Бессарабії, і Трансністрія, 1941–1944 // Український історик. – 1987. – № 1–4. – С. 92–94.

³ Державний архів Одеської області (далі – ДАОО). – Ф. Р. 7688, оп. 1, спр. 40, арк. 4.

⁴ Там само. – Ф. Р. 2242, оп. 4, спр. 4, арк. 124.

⁵ Державний архів Румунії (далі – ДАР). – Ф. Генеральний інспекторат жандармерії Румунії, оп. 1, спр. 129/1942, арк. 100, 101.

⁶ Стахів Є. ОУН у боротьбі з німецькими нацистами на Наддніпрянщині (програмові зміни в ОУН) // Сучасність. – 1986. – № 5. – С. 92, 93.

⁷ ДАОО. – Ф. Р. 2242, оп. 1, спр. 1098, арк. 49.

⁸ ДАР. – Ф. Генеральний інспекторат жандармерії Румунії, оп. 1, спр. 129/1942, арк. 34.

⁹ Там само. – Арк. 153.

¹⁰ Там само. – Арк. 163.

¹¹ Там само. – Арк. 112.

¹² Там само. – Арк. 131.

¹³ Там само.

¹⁴ Там само. – Арк. 161.

¹⁵ Там само. – Спр. 60/1942, арк. 2, 3.

¹⁶ ДАОО. – Ф.Р. 7525, оп. 1, спр. 71, арк. 7.

¹⁷ Див.: Вінцовський Т.С. Румунські спецслужби про український самостійницький рух на початку радянсько-німецької війни // Науковий вісник. Гуманітарні науки: історія, соціологія, політологія, психологія, мистецтвознавство. – К. – Одеса. – 2002. – № 5. – С. 16, 17.

¹⁸ ДАР. – Ф. Генеральний інспекторат жандармерії Румунії, оп. 1, спр. 60/1942, арк.4.

¹⁹ Там само. – Арк. 1–10.

²⁰ Там само. – Арк. 1, 2.